

LEHETU AJALOOST

FRED PUSS

TARTU 2003

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
ARHEOLOOGIA	5
VALD.....	7
ASUTAMINE	8
AMETNIKUD JA ÜLESANDED	9
SISSETULEKUD JA VÄLJAMINEKUD	11
VALLA TEGEVUS.....	12
MAGASIAIT.....	13
LIKVIDEERIMINE.....	15
MÕIS	16
MÕIS JA MÕISAOMANIKUD KUNI 1919	16
LIKVIDEERIMINE.....	19
KOOL.....	22
KOOLI ASUTAMINE JA TEGEVUS.....	22
ÕPETAJA	25
KOOLIMAJA	26

SISSEJUHATUS

Töö ülesanne oli koostada ülevaade Lehetu küla ajaloo kokku lepitud töömahu ulatuses. Teadaolevalt ei ole Lehetu ajalugu varem uuritud, seepärast alustasime allikate välja selgitamisest.

Varasema perioodi (kuni 17. sajand) kohta on olulisemad allikad publitseeritud ning oleme kasutanud Paul Johanseni “Die Estlandliste des Liber Censur Daniae” (1933), mis annab ülevaate Lehetu kohanime mainimisest ja mõisa omanikest 17. sajandini. Olulistes baltisaksa allikpublikatsioonides (“Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten”, “Livländische Güterurkunden” ja “Est- und Livländische Brieflade”) Lehetu nime ei esine.

17.-18. sajandi kohta olid peamised allikad adramaarevisjonid ning hingeloendid. Nissi koguduse meetrikaraamatud algavad 1716. aastast, kuid neid pole ülesande püstituse tõttu kasutatud.

19. sajandi esimese poole allikad olid samuti peamiselt hingeloendid, teisest poolest alates on allikad mitmekesisemad – Lehetu valla kohta algavad kohtuprotokollid 1866. aastast, vallavalitsuse materjalid 1876. aastast. Samas on vallavalitsuse materjalid säilinud katkendlikult (näiteks algab vallavolikogu ja täiskogude protokolliraamat alles 1884. aastast). Lehetu vald ühendati 1891. aastal Rüüsi valla, mille materjale pole käesolevas töös eriti kasutatud.

Lehetu kooli kohta leidub allikaid nii vallavalitsuse materjalides kui ka Nissi koguduse fondis. Kummalisel kombel pole aga 20. sajandist säilinud kooli kohta ühtegi eraldi toimikut, rääkimata eraldi arhiivifondist. Andmeid oleme leidnud vaid aruannetest järelevalveorganistele ning ajakirjandusest.

Mõisa kohta on andmed napid, kuna suurema osa ajast polnud see omaniku elukoht. Eraldi mõisa arhiivifondi pole. Mõisa kõige pikemat omanud Klugenite ja Maydellide perekondadel on arhiivifondid olemas, kuid neis ei leidu allikaid Lehetu mõisa kohta. Küllaldaselt on materjale mõisa likvideerimise (1919) ja asundustalude kohta.

Praeguseks pole veel koostatud andmebaasi läbi aegade eksisteerinud organisatsioonide (seltside ja ühingute kohta). Tsaariajast pole ka ühtset kartoteeki või nimekirja, kust oleks võimalik otsida Lehetu nimega algavaid organisatsioone. Vabariigi ajast on selline kartoteek olemas, kuid seal pole ühtegi organisatsiooni, mis oleks alanud Lehetu nimega.

Kõikide aruandvate asutuste tegevuse ülevaateid ja aruandeid leidub muidugi ka nende järele valvavate asutuste materjalide hulgas, mida pole ajapiirangu tõttu alati kasutatud.

Eraldi Lehetu küla (mõisa) kohta koostatud kaardid algavad 1706. aastast. Tõenäoliselt võib Lehetut näha ka varasematel suuremat piirkonda hõlmavatel kaartidel, kuid nende otsimine ei kuulunud ülesannete hulka. Lehetu küla kohta käivaid fotosid oleme otsinud suurematest fotokogudest.

Uurimuses on viidatud peamiselt säiliku täpsusega, kui info on saadud terve säiliku läbi töötlemisel. Vaid konkreetsete faktide kohta on viidatud ka säiliku leheküljele. Teatmeteoste põhjal koostatud sissejuhatuste allikatele pole viidatud. Allikateks on

peamiselt “Eesti Entsüklopeedia” (1985-2003) ja “Eesti talurahva ajalugu. I köide” (1992).

Kõik osad (peale arheoloogia) on kirjutanud Fred Puss, arheoloogia peatüki kirjutas Arvi Haak TÜ arheoloogia kabinetist.

ARHEOLOOGIA

Nissi kihelkond koos lähialadega vabanes uusimatel andmetel jääst ligikaudu 12 800 aastat tagasi. Kiviaja asustusest pole lähiümbrusest praktiliselt midagi teada. Nissi kihelkonnast olevat leitud kolm kivikirvest, mis pole arheoloogiakogudesse jõudnud ning teadmata on ka nende täpsem leiukoht. Keskmise ning suurema osa noorema kiviaja asustus Eestis on senini teadaolevalt enamasti asunud veekogude ääres, seepärast tundub Navesti lähiümbrus kiviaja muististe võimaliku paiknemiskohana kõige tõenäolisem.

Asustuse eemaldumine jõgedest-järvedest algab mujal Eestis nõorkeraamika kultuuri ilmumisega ca 3200—3000 aastat eKr. Lähiümbrusest viitab toleaeegsele asustusele Kullamaa külast Kommiku talu põllult leitud venekujuline kivikirves. Peamiselt uurimisseisust tingituna pole Lehetu lähiümbrusest leide ei sellest perioodist ega ka järgnenud pronksiajast (1800—500 eKr). Asustuse võimalust pronksi- ja eelrooma rauaajal näitavad Ellamaa külas asuvad, seni korrektselt dateerimata põllujäänused – omaaegsetelt põldudelt kokku korjatud kivihunnikud. Samas ei saa välistada, et needki pärinevad hilisemast ajajärgust.

Tõenäoliselt eelrooma rauaajal (450 eKr—50 pKr) on Kivitammi ja Russalu külades kividesse toksitud lohke – just Põhja-Eestile omased lohukivid lubavad väita, et hiljemalt rauaaja algul oli Lehetu lähiümbrus püsivalt asustatud. Ehkki Lehetu küla ise ei paikne looduslikult kuigivõrd kehvemates tingimustes, pole praegu võimalik leida kinnitust väitele, et püsisasustus oleks alguse saanud ka siin.

Rooma rauaajale (50—450 pKr) iseloomulikud muistised Eestis on tüüpilised tarandkalmed. Lehetu lähiümbrusest on üks selline kalme teada end Metsanurga (praegu Sooniste) küla maadel, samuti Nurme külas. Seega on lähiümbrus olnud jätkuvalt asustatud, kuid asustuse algusele Lehetus pole tõendeid leitud ka sellest perioodist. Arvestades asjaolu, et lähiümbrus on olnud pidevalt asustatud ning hiljemalt rooma rauaajal laienes toonane ekstensivne põllumajandus enamikule kergemini haritavatele põllumaadele, kasutades neist korraka vaid väikest osa, võiks ka Lehetus tolle perioodi asustusjälgi olla. Eelöeldu on arusaadavalt vaid oletus.

Praeguste andmete põhjal võib kindlalt väita asustuse olemasolu praeguses Lehetu külas viikingiajal ja hilisrauaajal (800-ca 1200 pKr). Sellele viitavad ajaloo instituudis säilivad odaotsad sovhoosiaegse töökoja lähedalt, samuti mõisahoonest ida poole jääv omaaegne küla ase, praegu muinsuskaitsealune asulakoht. Muust põllumaast tumedam, põlenud kivitükke, söeosakesi ja keraamikakilde sisaldav kultuurkiht märgib varasema asustuse paiknemist igas toleaeegses küla- ja taluasemes, kus seda hilisemate mullatöödega hävitatud pole. Lehetu külasüda on samal kohal paiknenud keskajalgi.

Tõenäoliselt seostub keskaja algusega (13. sajand) ka külasüdamis, Saida sovhoosi töökojaga suuresti hävitatud külarahva matmispaik – külakalmistu. Sedagi võib lugeda pigem tavaliseks kui eriliseks leiuks – selline matmispaik leidis enamikes toleaegetest küladest. Ilmselt kohaliku algupäraga matmiskomme järgib kristliku religiooni ettekirjutusi, kuid on Baltimaade eripäraks. Mujal Euroopas, ka Soomes maeti ka kaugemate külade surnud pühitsetud mulda – kirikaedadesse.

Naaberküladest võib taas esile tuua Ellamaa noorema rauaaja kivikalmeid, linnuseaset ja võimalik, et ka sellel ajal rajatud põllujäänuseid. Asulakoht on teada ka Varese küla, praeguse Varese talukoha alal Lehetust vaid 2 km kirde pool.

Lehetu küla on mainitud 1241. aastast pärinevas Taani hindamisraamatus. Selle andmete põhjal ning Põhja-Eesti asustusloogikale tuginedes on arheoloog V. Lang oletanud, et Lehetu ja naaberkülad Varese, Nurme ja Rahula kuulusid ühte muinasvakusesse.¹

---

¹ Vakus oli 13.-17. sajandil haldus- ja maksustusüksus (tavaliselt 3-6 küla).

VALD

Talurahvaseadus kaotas Eestimaal 1816. aastast pärisorjuse, mis tähendas talupoegade isiklikku vabadust, kuid jätkus liikumisvabaduse piiramine. Mõisnikel oli jätkuvalt kontroll talupoegade omavalitsuse ja kohtu üle. Mõisnik kutsus kokku üldkoosoleku ning kinnitas selle otsused ja valitud ametnikud. Talumaal moodustati mõisade kaupa seisuslike (st ainult talupojaseisusest isikutele) omavalitsusüksustena vallad. Valla täiskogul osalesid kõik täiskasvanud meestalupojad, koosolekul lahendati majandusküsimusi ja valiti valla ametiisikud. Vallavolikogu liikmetest 2/3 pidi olema peremeeste ning 1/3 sulaste seast. Valda juhtis talitaja. Kogu maa kuulutati mõisniku eraomandiks ning talupoja senine maakasutusõigus kadus, asendudes lepingulise suhtega mõisnikuga. See tähendas mõisa jaoks töötamist maa rentimise eest. Mõisateolisteks kasutati maata talupoegi. 1856. aasta Eestimaa talurahvaseadus nägi ette talude kruntimise ning talu- ja mõisamaa eraldamise.

Baltimaade 1866. a valla(kogukonna)seadus kaotas mõisniku võimu talupoegade omavalitsuse üle, eraldades mõisa ja valla maa-ala ning vallad muutusid varasemast nn mõisavallast riiklikuks haldusüksuseks. Moodustati vallavolikogu ning asutati vallavanema (talitaja) ametikoht. Viimasele anti vallakohtu haldus- ja politseiülesanded. Valla täiskogu (kõikide peremeeste ning maatameeste saadikute (üks iga 10 mehe kohta) koosolek) valis valla ametiisikud ja vallavolikogu. 1891.-1893. a valdade ühendamise järel oli Eesti alal varasema üle 1000 valla asemel alla 400. 12.04.1917 asendati seisulikud vallavolikogud demokraatlikult valitud nõukogudega ning vallad hakkasid haldama ka mõisamaad. Vallavolikogu nimetus võeti uuesti kasutusele 1926. aastal.

Lehetu valla materjale leiame Riisipere vallavalitsuse fondist (EAA, F 2634) ning valla tegevust kontrolliva Nissi kihelkonnakohtu (EAA, F 872) ja Harju-Järva kreisikohtu (EAA, F 865) fondidest. Valla protokolliraamatut on peetud koos vallakohtu protokolliraamatuga, seda säilitatakse Riisipere vallakohtu fondis (EAA, F 2635).

Peamised allikad on Lehetu valla täiskogu ja volikogu koosolekute protokollid aastaist 1866-1883 (EAA, 2635-1-7²) ja 1884-1891 (EAA, 2634-1-2), väljasaadetud kirjade register aastaist 1876-1891 (EAA, 2634-1-39), lauajuhend aastaist 1888-1891 (EAA, 2634-1-18) ja kassaraamat aastaist 1867-1891 (EAA, 2634-1-187). Kahjuks kirjavahetust pole säilinud, kuid õnneks on väljasaadetud kirjade registris ning lauajuhendis on tihti kirja pandud terve saadud või saadetud kirja sisu. Pika aegreana on säilinud magasiraamatud (1875-1891), passiraamat (1871-1891), pearaha raamat (1876-1890), kuid neist saadud informatsioon ei lisa palju valla tegevuse kohta.

Talupoegade kihelkonna- ja vallakohtud asutati Eestis 1802.-1804. a talurahvaseadustega. Nende seadustega sai talupoeg vallasvarale omandiõiguse ja talukoha põlise kasutamise õiguse korraliku pidamise korral. Vallakohtud, mis olid talurahva omavalitsuse varaseim organ, omades ka politsei- ja haldusülesandeid, kaotati Eestimaa kubermangus 1817. a ning esimese astme kohtuks said kihelkonnakohtud (kogukonnakohtud). Vallakohtud taastati Eestimaal 1866. aastal kohtufunktsioonidega ning ilma mõisniku järelevalveta.

---

² Siin ja edaspidi tähistab peale Eesti Ajalooarhiivi lühendit EAA esimene number fondi, teine nimistu ja kolmas säiliku numbrit. Allikaviidetes on lisatud ka lehe (l) või lehekülje (lk) nr.

Asutamine

Lehetu talurahva valla asutamise ning vallakohtu taastamise kuupäev on 21. november 1866. *Sel tännasel päeval tullid kokko Lehheta Moisa, keik Perre kohha Rentnikud, nende sullased, Moisa sullased nii kui ka keik need liikmed mis omma kä peal ellamad ja seks korraks Waldas ellamas ollid. Keik need walla liikmed wallitsessid ente seast, Moisa Politsei üllematamise all Sadikud, Wollimehhi, Koggokonnakobto Peawannema, kobto kõrwamehhi ja kohtu lissamehhi ni kui Koggokonna Seadusses on öldud.* Koosolekust võtsid osa:

talurentnikud (perekoha rentnikud)

Juhani³ peremees Jakob Reinberg
 Paju Jaan Vohlman
 Jaagu Gustav Vohlman
 Lepiku Jüri Hoidorp
 Vainu Andres Simson
 Kuusiku Jakob Kutman
 Rähnima Villem Linroos
 Lepiku-sauna Juhan Bauman
 Mätliku Tõnis Koorman
 Uuesauna Jaan Simson
 Tatramaa Villem Hoffman
 Paju Jaan Arro
 Soone Andres Vohlman

talusulased

Juhan Lindman
 Jaan Petoffer
 Jaan Vohlman

mõisasulased

Hans Salem
 Kaarel Kruusman
 Jaan Hoidorp
 Jaan Kutman
 Mart Toomar
 Juhan Naurits
 Gustav Krustein
 Jaan Hoidorp
 Jüri Trump
 Mart Vakkar

maatamehed

Andres Evart
 Jakob Kutman
 Otto Kutman.

Mõisasulased valisid endi saadikuks Juhan Nauritsa, talusulased Juhan Lindmani ja maatamehed Jakob Kutmani. Need kolm saadikut ja kõik perekoha rentnikud valisid kokku kaks volimeest. Pererentnike seast valiti Vainu Andres Simson ja teiste seast mõisasulane Gustav Krustein. Seejärel valisid saadikud ja koharentnikud nende viimaks

---

³ Nimekujud on kaasajastatud. Talude endisaegseid nimekujusid vt küla ajaloo alt.

nimetatute seast kogukonnakohtu peavanema Paju Jaan Vohlmani ning kohtukaasistujateks (*kõrvameesteks*) Jaan Arro ja Kaarel Kruusmani. Kohtu lisameesteks valiti Jaan Hoidorp ja Jaan Simson. Protokollile kirjutasiid alla mõisapolitse'i nimel parun Maydell, vallapolitse'i nimel talitaja Jürri Hoidorp ja tema abi Jakob Kutman.⁴ Aasta hiljem, 13. novembril 1867 valisid saadikud ja maatamehed enda volimeheks Jüri Hoidorpi, seega oli edaspidi volikogu kolmeliikmeline.⁵

Ametnikud ja ülesanded

Vallakohtunikud ning vallatalitaja ning volimehed valiti edaspidigi valla täiskogu koosolekutel, seda tehti iga kolme aasta järel. Volimeesteks valiti taluomanike ja -rentnike hulgast, päevameeste hulgast ja sulaste hulgast kõigist üks.⁶ See erineb veidi seadusega nõutust, kus 2/3 pidi olema peremeeste hulgast. Volikogu koosolekuid peeti tavaliselt 3-4 korda aastas, täiskogu kord aastas (kuigi mõnel aastal on peetud koguni kaks täiskogu koosolekut samal kuul). Koosolekute pidamise aeg oli enamasti oktoobrist maini, kõige rohkem detsembris.

Nagu lisatud tabelist näha (lisa 1), on harva valitud sama meest tagasi samale kohale, pigem on tegemist rotatsiooniga, kus järgmistel valimistel saadi "kõrgema" koha peale. Mõnikord on kirjavahetuses või protokollides väljendatud, et senine talitaja tahab oma kohalt lahti saada, teinekord, et ta on oma ametit hoolsasti pidanud. Enneaegselt siiski keegi oma kohalt ei lahkunud (v. a viimane talitaja 1891. aastal mõni kuu enne valla likvideerimist).

Uus talitaja ja tema abi pidid truudust vanduma enamasti kihelkonnakohtus. Kuid talurahvaasjade komissar, mis alustas 1889. aastast tööd varasema kihelkonnakohtu osaliste ülesannetega, lubas seda teha ka vallakohtu ees vallamajas.⁷

Lehetu vallakohtu protokollid on põhjalikult koostatud ning need on säilinud algusest (1866. aastast) kuni 1890. aastani.⁸ Enamasti aga kohtul midagi arutada polnud ning käidi koos ja leiti, et *ei olnud ühtegi ette tullijaid egga kohto asja selletamist*. Kohtus arutati talude rentimist, ükshaaval tulid peremehed kohtu ette ja ütlesid, kas nad tahavad parunihärraga ettepanud rendi alusel edasi rentida. Protokollides on juttu ka talude müümisest ja hindadest.

1886. aastal, kui venestamine oli hoogu saamas, nõudis kihelkonnakohtu ringkiri vene keelt oskava vallakirjutaja sisseseadmist. Täiskogu otsustas selle peale vastata, et Lehetu vald on väike ning ei jõua venekeelset kirjutajat ülal pidada ning seni ajani on koolmeister (kes oli ka vallakirjutaja ametis) kõik kirjad maakeeles ära toimetanud ja lubanud seda ka edaspidi teha.⁹ Kuigi vallakirjutaja oli oma ametid edasi, on hiljem ringkirjade raamatus osade ringkirjade sisu vene keeles ümber kirjutatud. Peetud on koguni üks venekeelne volikogu protokoll (15.12.1890). Kuna kasutatud materjalide põhjal tundus, et vallakirjutaja oli vallas peagu ainuke kirjaoskaja (kõik teised olid alati oma allkirjadena kirjutanud kolm risti), siis jääb selgusetuks, kes koostas venekeelseid dokumente. Vallakirjutaja luges vähemalt osadele talitajale ka ise sissetulnud kirju ette.

⁴ EAA, 2635-1-7. L 1p-2p.

⁵ EAA, 2635-1-7. L 4.

⁶ EAA, 2634-1-2. 28.12.1889 täiskogu koosolek.

⁷ EAA, 2634-1-2. 17.04.1890 volikogu koosolek.

⁸ EAA, 2635-1-7...7a.

⁹ EAA 2634-1-2. 15.02.1886 täiskogu koosolek.

Vallavalitsuse¹⁰ ülesannete hulka kuulus pearaha (umbes 1-2 rbl aastas) kogumine ja edastamine Tallinnasse renteile ning vallamaksu kindlaks määramine. Pearaha maksjate kohta peeti eraldi arvestust pearaharaamatus¹¹, mis annab ka perekonnaloolist lisainfot - raamatus on kirjas, mis kohta maksja pidas ning kes olid tema täisealised meessoost pereliikmed (sh vennad). Sõjaväkke läinu pidi maksma pool pearaha, seepärast on ka aegajalt pearaha maksjate arv näiteks 44,5 meest. Kuna pearaha pidid maksma ka need, kes ei elanud vallas, vaid olid läinud tööle või elama mujale, siis pidi vald igal aastal pöörduma paljude teiste vallavalitsuste poole, et nad annaksid kindla käsu oma vallas elavale Lehetu valla liikmele, et too oma mitmeaastase pearaha võla ära tasuks. Kuna samade meeste kohta saadeti kirju korduvalt, siis võib sellest järeldada, et raha nõudmine polnud eriti tulemuslik.

Vallamaksu suurus oli Lehetus tavaliselt 50-60 kopikat aastas, sellest suurem osa läks vallakirjutaja palgaks (23 rbl).¹² Valla tegevuse lõpupoole oli maks ka suurem - viimase maksu suurus oli 82 kopikat.¹³ Vallamaksu arvestati vajaduse järgi - kui palju oli väljaminekuid ning jagati see valla täisealiste meesterahvaste vahel võrdselt ära. Täisealisi meesliikmeid (st maksumaksjaid) oli Lehetu vallal püsivalt 40 ümber. Nendest kohaomanikke oli nt 1890. aastal viis, koharentnikke kaks ning päevamehi 7.¹⁴

Valla väiksuse tõttu oli ka sõjaväekohustuslasi vähe. Enamasti sai igal aastal paar noormeest 21aastaseks ning pidi tõmbama liisku väeteenistusse minekuks otsustamiseks. Liisutõmbamist korraldas ning seadust selgitas vallavolikogu.

20. sajandini olid rõuged üks olulisi surmapõhjuseid. Rõugepanemise kontroll oli vallatalitaja ülesanne. Lehetu kohta on säilinud ka rõugepanemise raamat aastate 1844-1907 kohta¹⁵. See annab ka olulist isikuloolist infot - iga lapse kohta on tema ning tema vanemate nimed, lapse vanus jm andmed, ka vanemate ametid. Siiski ei oldud alati hoolsad rõugete panemisega, seepärast on kõikidele vallatalitajatele 1889. a saadetud ringkirjas antud käsk järele kuulata, kellel rõuged veel pandud ei ole ja nendel *kohe usinaste laskma panna*.¹⁶

Rügi poolt vallale pandud ülesannete hulgas oli muuhulgas näiteks verstepostide korrashoid. 1889. a ringkirjas rõhutati, et vallavalitsused peavad kõik verstepostid ilusti üle värvima ning kus vaja, uued panema.¹⁷ Samuti pidid valla liikmed hoolitsema sildade eest ja seda mitte ainult oma vallas. Korduvalt käsutati mitu töömeest oma tööriistadega kindlaks kuupäevaks hommikul vara Jõgisuu silla juurde tööle.¹⁸ Kohustus oli ka hoida postmaanteed ja kirikuteed lumest piisavalt puhtad, et tõllaga saaks sõita.¹⁹

Kirjavahetusest selgub, et korduvalt on tähtjad, milleks kõrgemalt poolt nõuti millegi tegemist, "maha magatud" ja seetõttu on asi tegemata – näiteks mehed sildu parandama

¹⁰ Siin ja edaspidi on vallavalitsuse tegevuse all mõistetud ka volikogu tegevust. Täidesaatvad ametnikud olid talitaja ja tema abi.

¹¹ EAA 2634-1-114. Lehetu valla kogukonna pearaha raamat. 1876-1890.

¹² EAA 2634-1-2. 17.08.1884 volikogu koosolek.

¹³ EAA 2634-1-2. 09.11.1890 volikogu koosolek.

¹⁴ EAA 2634-1-2. 09.11.1890 volikogu koosolek.

¹⁵ EAA 2634-1-205.

¹⁶ EAA 2634-1-201. L6p.

¹⁷ EAA 2634-1-201. L7.

¹⁸ EAA 2634-1-18. L4p.

¹⁹ EAA 2634-1-18. L16.

saatmata – jäetud.²⁰ Mõnikord on juhtunud ka vastupidi – Harjumaa väeteenistuskomisjon kirjutas, et talitaja ei pea nende juurde tulema mitte 10., vaid 11. mail 1889. Kiri aga tuli liiga hilja kohale ning komisjonile vastati, et talitaja oli juba 10. mail linnas ära käinud.²¹ Tõenäoliselt ta teist korda enam ei läinud, vastavat kutset kirjavahetuses pole.

Kõiki nõutud makse ei tahtnud valla liikmed maksta. Kui mõisahärra nõudis postimoona ja adramaksu, siis väideti vastu, et sellist tingimust mõisnikuga sõlmitud talude rentimise ja päriksostmise lepingutes ei olnud.²² Volikogu kinnitas peremeeste seisukohta, kuigi varem oli küll Lehetu talupidajad maksnud igaüks oma talu pealt kindlaksmääratud koguse heina ja kaeru Liiva postijaama jaoks. Oma osa postimoona andis ka mõis.²³ Postijaamade ülalpidamine oli tegelikult mõisnike kohustus, kuid hobusemoona nõudsid nad sisse talunikelt. Talupoegade vastuseisu tõttu sekkus Harjumaa 1. jaoskonna politseiülem nooremabi, kes käskis talitajal kõikidele talupoegadele teada anda, et kes postimoona võlga ei taha tasuda, need peavad 2. maiks 1889 Keilasse politseiülem juurde minema.²⁴ Tõenäoliselt tasuti maks seepeale ära.

Rahaasjades on teisigi proteste. Kohaomanikud keeldusid korduvalt maksmast rüütelkonnale *Lanstoja laeka raha*. Raha nõuti ka ühe raamatu eest, mis vallavalitsuse korduval kinnitusel ei olnud valda jõudnudki. Kas tegu oli pealesurutud ostuga (tõenäoliselt mõni seaduste kogumik, mida aga keegi lugeda ei osanud), mille eest ei tahetud raha välja käia, ei ole enam võimalik kindlaks teha.²⁵

1884. aastal palus kihelkonnakohtunik anda valla poolt abi anda endisele soldatile Akmelile. Volikogu käis koos, aga nad ei teadnud, kus see soldat elab ja kes teda tundsid, ütlesid, et ta on paras töötegija, et ei teagi, kas talle üldse abi vaja läheb. Volikogu leidis, et kui nad annakski abi, siis *ei tea ka kus meie selle armo anni ka paneks kui seda küll saaks mõistetud*, sest väidetavalt ei teatud, kus ta elab. Kuu aja pärast käis soldat Akmel vallas kohal, et oma abi kätte saada, kuid vald andis talle hoopis tunnistuse, et ta käis armuleiba saamas, kuid talle ei antud, *sest et tema ei ole mitte Lebeta valdas elanud ega olnudki*. Kuna kirjavahetuse registris pole kihelkonnakohtunikult saadetud kirja registreeritud, anti järjekordne käsk edasi tõenäoliselt suuliselt, sest juba kolm päeva hiljem, 20. septembril, sai Akmel vallalt tunnistuse, et ta on oma armuleiva vilja kätte saanud.²⁶ Onomastika NET andmebaasi järgi on Akmelite suguvõsa pärit Lehetu naabervallas Nurmest.²⁷

Sissetulekud ja väljaminekud

Valla peamised sissetulekud olid peale vallamaksu maks passide²⁸ väljastamise eest ning samuti teenisid intresse krediitkassa vekslid. “Investeerimine” tundub olevat olnud üsna enesestmõistetav tegevus. Korduvalt võeti obligatsioone Eesti mõisade peale (Piibe, Lehola jt). Aeg-ajalt saadi ka trahviraha (näiteks seasingi varguse eest vastavalt vallakohtu otsusele; ka mõisahärra võis trahvi määrata) ning raha tagavaravilja müügist.²⁹

²⁰ EAA 2634-1-18.

²¹ EAA 2634-1-18. L17p.

²² EAA 2634-1-2. 17.05.1888 volikogu koosolek.

²³ EAA 2634-1-39. Lk 27.

²⁴ EAA 2634-1-18. L17.

²⁵ EAA 2634-1-18.

²⁶ EAA 2634-1-39. Lk 62-63.

²⁷ Onomastika NET. [http://www.history.ee/ono/otsing19.html.] 03.02.2003.

²⁸ Luba elada väljaspool koduvalda, maksis eri aegadel keskmiselt 2-3 rbl.

²⁹ EAA, 2634-1-187.

Väljaminekuid oli hulga mitmekesisemaid. Laenati rendirahaks valla liikmetele, osteti “kontoritarbeid” - passiplanke, paberit jmt, maksti palka vallakirjutajale. Valla kohtumeestele maksti palka natuuras - rukkis.³⁰ Osaliselt peeti ülal ka kaugemaid ametnikke - Lehetu vald maksis oma osa kihelkonnakohtu kirjutaja, adraškohtuniku kohtuteenri, sillavahi, ülemtalurahvakohtu ja selle kirjutaja palgast, vangide veo eest, nekrutikomisjonile *mosikantide* rahast.

1868. aastal olid suured kulutused kogukonna maja (vallamaja) uuendamisel. Kuna ostetud materjaliga (raud, 2000 telliskivi, ukse hinged, ukсед ja väravad, kaks tosinat laudu, 450 latti naelu, lupja jmt) ei oleks uut maja ehitada saanud, siis arvatavasti saadi palke vallaliikmete ja/või mõisa käest. *Podrűtsik* telliti väljastpoolt valda.³¹

Väga palju väljaminekuid oli kooli peale (remondiks, lupjamiseks, krohvimiseks, kuid ka *nelja healega nodi ramato ja Bemerkununge ebntide*³² jaoks), eriti kooli uuendamisel 1884. aastal (vt täpsemalt kooli peatüki all). Vallavaeste puusärkide jaoks ostis vald laudu ning mattis nad, vaesemate vallaliikmete eest (peamiselt lesed) maksti haiglaraha. Koolimaja ning magasiait olid “hakenrihti juures assekurantsi peal” ehk adraškohtuniku kätte maksti nende tulekahju vastu kindlustamise raha.³³ Tasuta ei teinud keegi tööd, näiteks isegi puusärgi laudade saagimise eest maksti palka, samuti *Műtliko emale kirja wűdamise eest*.

Aeg-ajalt tuli valla kukrut kergendada ka kõrgemalt tulnud käskude peale. Näiteks 1875. aastal andis kihelkonnakohus vallale kohustuse maksta Lehetu endisele koolmeistrile Toomas Lasmannile veel palka.

Tehti ka annetusi - näiteks haavatud sõdurite heaks annetati *Baron Shirardi*³⁴ kontorile 1877. a 4 rbl 20 kop.³⁵

Vallakassa keskmine käive oli 60-100 rubla, oluliste ehitustööde ajal (vallamaja ehitamine ja koolimaja parendamine) üle 300 rbl. Kassaraamatut (nagu kõiki teisi asjaajamisdokumente) revideeris igal aastal kihelkonnakohus. Viimased tehingud vallakassast tehti 13.06.1891.

Lehetu vallakohtu pädevus ei hõlmanud valla liikmete kaitsmist väljaspool oma piirkonda. Näiteks 1879. aastal ajas Laulasmaa mõisahärra valla liikme, kes teda teenis, koos naisega ära, et mingu nad oma valda tagasi. Ta keelas neil tagasi tulla ja maksis nende palga Lehetu talitaja kätte. Sellepeale *Lehheta walla kobbus ei wűinud seda asja mitte seletada, sest et se assi ei olle mitte siin maa peal sűndinud*.³⁶

Valla tegevus

Vallatalitaja ja tema abi tegevuse hulka kuulus hoolitsemine valla liikmete eest. Vald andis liikmetele välja koha otsimise sedeleid, millega võidi minna teise kogukonda omale talukohta otsima ning seejärel ka tolle kogukonna liikmeks astuda. Muidugi ka Lehetu valla liikmeks sai koha otsimise sedeli alusel. Näiteks kui endine Lehetu valla liige Kaarel

³⁰ EAA, 2634-1-187.

³¹ EAA, 2634-1-187.

³² Saksa keeles Bemerkununge Heft - märkmevihik.

³³ EAA, 2634-1-187.

³⁴ Tõenäoliselt Girard de Soucanton.

³⁵ EAA 2634-1-39. Lk 11.

³⁶ EAA 2634-1-39. L 25.

Lindroos soovis 1881. aastal Toompea kogukonnast tagasi Lehetu vallakogukonda tulla, siis pöördus vald Toompea kogukonna poole, et nad saadaksid koha otsimise sedeli.³⁷

Üsna levinud oli kasulaste võtmine. Seda reguleerisid vallavalitsus ja vallakohus. Enamasti võtsid endale kasupojaks lasteta või poegadeta pered või üksikud isikud, neid oli ka väljastpoolt valda. Nende kohta anti välja vastavad tunnistused. Näiteks tunnistas vald, et Jaan Vohlmann oli olnud Jüri Siikeri kasupojaks alates 1872. aastast, kuigi see ales 1879. aastal kihelkonnakohtus sai kirja pandud. Vald kinntas, et Vohlmann oli oma kasuisa tõesti toitnud ja lubanud seda surmani teha.³⁸ Sellega lubaduse täitmisega oli aga probleeme, sest kaks aastat hiljem kutsuti uuesti Jüri Siiker ja tema kasupoeg Jaan volikogu ette ja küsiti Jürilt, kas tema kasupoeg teda toita ei taha. Mõlemad kinnitasid, et Jaan on lubanud seda surmani teha ja volikogu otsusel jäi endine soldat Siiker koos oma naisega nende surmani Jaani toita.³⁹ Kaks aastat hiljem on asi uuesti päevakorral. Arvatavasti küsis Siiker valla käest vaeseabi ning uuesti kutsuti nad volikogu ette ning jälle lubas Vohlmann Siikerit surmani toita, et vald ei peaks talle abi andma.⁴⁰

Vald tunnistas ka mitmeid teisi asju, näiteks seda, et *Mart Hoidorpi isa on wana wilets ja töbine j.n.e.*⁴¹ Tõenäoliselt läks tal tunnistust vaja abi taotlemiseks. Teinekord tunnistas volikogu, et Jüri Hoidorpi isa oli vana ja haige ja töbine ja *ei sa enam kedagid tehtud* ning kui Jüri peaks minema soldatiks, siis pole tema emal ega isal toitjaid, kuna nende teine poeg Jaan polnud lubanud neid toita.⁴² Pere ainsad toitjad said sõjaväeteenistusest vabastuse, kuid vaevalt see tunnistus sellel korral aitas.

Samuti tunnistas vald, et näiteks Mari Viedemannil polnud vallas sugulasi ega vara ning lubas tal abi paluda Tallinna vaeste seegilt. Mari oli saanud veidi varem ka tasuta passi, seega tõenäoliselt elaski ta Tallinnas.⁴³ Tunnistusi anti välja ka pärimisõiguse kohta. Näiteks suri Mart Hoidorp 16.01.1884 *Kalvaria mäe linnas*⁴⁴ ning vald tunnistas tema ema pärimise õigust 10 rubla 81 kopika peale, mille viimane võis kätte saada adrakohtuniku käest.⁴⁵

Magasiait

Magasiaidad, kust talupojad võisid häda ajal vilja laenata, loodi juba 18. sajandil. Magasivili kuulus talupoegadele, kuna oli nende poolt kogutud, mõisnikul oli vilja üle säilitamise ja laenamise kohustus.

Magasiaida kontoraamatud on säilinud aastate 1875-1891 kohta.⁴⁶ Kontoraamatus on kirjas, kui laenatud vilja on tagasi makstud ning kui on aida täitmiseks vilja (enamasti rukist ja otra) või harvem ka raha vastu võetud ja ära müüdüd. Magasiaida kohutustuste hulgas oli maksta palka (viljas) ka vallakirjutajale ja osaliselt kihelkonnakohtu ametnikele, anta vilja vallale laenuks ja vallavaestele armuvilja.⁴⁷ Näiteks anti teises vallas elava

³⁷ EAA 2634-1-39. Lk 32.

³⁸ EAA 2634-1-2. 04.11.1885 volikogu koosolek.

³⁹ EAA 2634-1-2. 20.10.1887 volikogu koosolek.

⁴⁰ EAA 2634-1-2. 11.10.1889 volikogu koosolek.

⁴¹ EAA 2634-1-39. Lk 45.

⁴² EAA 2634-1-2. 17.10.1887 volikogu koosolek.

⁴³ EAA 2634-1-39. Lk 47.

⁴⁴ Kalvaarmägi on katoliiklikes maades kunstlik küngas Kristuse jt kujutistega. Leedus on ka Kalvariija linn, mis oli kuulus palverändamiskoht.

⁴⁵ EAA 2634-1-39. Lk 57.

⁴⁶ EAA, 2634-1-94...95.

⁴⁷ EAA 2634-1-94.

Lehetust pärit soldati lesele magasivilja intressidest 5 rubla poja koolitamiseks.⁴⁸ Samale lesknaisele otsustati laste koolitamiseks 5 rubla anda veel ühel korral kahe aasta pärast, kui kihelkonnakohtunik seda lubaks.⁴⁹

Oli ka juhuseid, kus pöörduti kihelkonnakohtuniku poole, et see lubaks magasivilja intressidest 10 rubla valla laekasse võtta, kuna sinna oli vähe raha sisse tulnud ning see ei võimaldanud kõiki makse maksta.⁵⁰

Volikogu otsustas igal aastal, kui palju võib iga valla liige aidast vilja laenata, kui ta soovib ning täiskogu otsustas, kui palju peab iga suurema ja väiksema talu pidaja välja võtma ning uut vilja asemele andma, et vili ringluses oleks ning vanaks ei läheks. Aeg-ajalt pöörduti ka kihelkonna ülevaataja poole, et see lubaks *sandimad* rukkid ära müüa.⁵¹

Säilinud on lisaks magasiada kontoraamatule ka kõikide kohapidajate kontoraamat (1887-1891). Selles on igapähe kohta avatud leheküljed, kus on kirjas nende tehtud laenud ja tagasimaksud. Kokku on kirjas 15 kohta ning nende peremehed:

1	Paju	Jakob Vohlmann (hiljem parandatud Karl Reinbergiks)
2	Jaagu	Kustas Valdmann
3	Lepiku	Jüri Hoidorp
4	Vainu	Jaan Hoidorp
5	Juhani	Jüri Reinberg
6	Kuusiku	Jaan Simson
7	Rähnimaa	Ado Beekmann
8	Sepa	Jüri Umberg
9	Väljaotsa	Andres Vohlmann
10	Vana-Karjamaa	Jaan Hoidorp
11	Mätliku	Jaan Kuuskberg
12	Kesk-Karjamaa	Jakob Siirak
13	Uuesauna	Jaan Simson (hiljem parandatud Jakob Simsoniks)
14	Tatramaa	Jaan Petoffer
15	Kuusiku-sauna	Karel Linroos

Viie aasta jooksul on neist laenu võtnud ainult neli talu (nr 9-12).⁵²

Nii nende kontoraamatute kui ka protokollide ja kirjavahetuse põhjal aga selgub, et peagu kõik Lehetu talumehed said hakkama ilma vilja laenamata. Korduvalt tekkis probleem, et vilja oli liig palju ja see hakkas vanaks minema ning tuli maha müüa, selleks aga tuli kihelkonnakohtu käest luba küsida.⁵³ Kohus on seda ka lubanud, kuna korduvalt on "kiriku kappi"⁵⁴ teada antud, et Lehetu valla magasiadast saab rukist ja otra osta.⁵⁵ 1887. aastal otsustas valla täiskogu magasiada likvideerida ja raha hoopis intresse teenima panna, *sest et väga vähe on sealt välja laenajaid ja vili seisab müüdu sees kahjaks kahanemas, aga raha ometegi teenib intressid kasuks sisse*. Kellel vilja tarvis, võinuks siis edaspidi raha laenata,

⁴⁸ EAA 2634-1-2. 30.12.1887 volikogu koosolek.

⁴⁹ EAA 2634-1-2. 11.10.1889 volikogu koosolek.

⁵⁰ EAA 2634-1-2. 25.07.1888 volikogu koosolek.

⁵¹ EAA 2634-1-2. 20.03.1884. Volikogu ja 18.01.1885 täiskogu koosolek.

⁵² EAA 2634-1-96.

⁵³ EAA 2634-1-39. Lk 16-17.

⁵⁴ Arvatavasti kiriku juures olev kuulutuste tulp või stend.

⁵⁵ EAA 2634-1-39.

et vilja osta. Taheti pöörduda kihelkonnakohtuniku kaudu kuberneriga poole, et see lubaks aida ära kaotada.⁵⁶ Kuberner (või juba kihelkonnakohtunik) seda ei lubanud ning magasiada tegevusest on edaspidigi juttu.

Likvideerimine

Lehetu vald oli üks väiksemaid kogu Harjumaal. Rapla ülemtalurahvakohtu piirkonnas, kuhu Lehetu siiani kuulus, oli temast väiksem vaid Hageri vald 37 meeshingega, Lehetul oli 61. Alla 100 mehe oli veel vaid Pirgu vallal (85), teistel enamasti 150-200 meeshinge. Naabruses Tallinna ülemtalurahvakohtu piirkonnas oli keskmine suurus koguni 250-300 hinge, alla saja (88 hinge) oli vaid üks vald.⁵⁷

Valla likvideerimisega alustati 1890. aastal. Lehetu vald otsustati esialgu liita Vardi vallaga koos senise Pajaka, Polli, Vardi, Russalu ja Nurme vallaga. Liidetavate valdade volinike ühise arvamuse põhjal valiti Lehetust uude Vardi vallakohtusse üks kohtuasemik. Selleks valiti Jüri Hoidorp.⁵⁸

15. detsembril 1890 otsustas volikogu oma koosolekul küsida Rapla jaoskonna talurahvaasjade komissarilt, kas ta ei leia võimalust ühendada Lehetu hoopis Laitse, Munalaskme ja Riisipere vallaga ja viimaste nõusolekul töötada koos nende volikogudega välja kord, kui palju saab iga liidetav vald raha oma valla vara tasakaalustamiseks.⁵⁹ Lehetu liideti 1891. aastal Riisipere vallaga koos endise Nurme ja Munalaskme vallaga.⁶⁰ 1916.-1917. aastal oli Riisipere valla nimi Sergejevi (Sergei) vald.⁶¹ 1938.-1939. a vallareformi käigus kaotati ka Riisipere vald ning selle alad läksid suuremas osas Nissi, vähemas osas Varbola valla alla.⁶²

Valla likvideerimise eel müüs talitaja Jakob Vohlmann oma talukoha ära ning andis asjaajamise oma abi kätte.⁶³

Lehetu vallavolikogu viimane protokoll on 29. aprillist 1891, kui volikogu ja kihelkonnakohtunik olid tulnud revideerima talitaja ja tema abi tegevust. Asjaajamine leiti korras olevat.⁶⁴

⁵⁶ EAA 2634-1-2. 28.12.1887 täiskogu koosolek.

⁵⁷ Эстляндские Губернские Ведомости. Nr 42, 25.10.1890.

⁵⁸ EAA 2634-1-2. 09.11.1890 volikogu koosolek.

⁵⁹ EAA 2634-1-2. 15.12.1890 volikogu koosolek.

⁶⁰ Эстляндские Губернские Ведомости. Nr 41, 17.10.1891.

⁶¹ Eesti ala valdade register. [http://www.eha.ee/andmed/search.php?type=vald]. 03.02.2003.

⁶² Heino Puhk. Estonia estonorum. Eesti 1940 : Ajalooline geograafia. S.l. [Kanada], 1996.

⁶³ EAA 2634-1-2. 24.04.1891 volikogu koosolek.

⁶⁴ EAA 2634-1-2. 29.04.1891 volikogu koosolek.

Mõis

Mõis ja mõisaomanikud kuni 1919

1586. aastal Lehetus veel mõisa ei olnud (küla kuulus Kelba mõisa alla), kuid 1639. aastaks oli see asutatud. Sellest järeldavad ajaloolased, et Lehetu mõis on eraldatud Kelba mõisast 17. sajandi algul.⁶⁵ Mõisa esimese omanikuna on teada 1639. ja 1641. aastal Hans (von) Treyden, kes suri enne 1649. aastat, jättes mõisa oma pojale Hansule, kes omas seda vähemalt 1652. ja 1663. aastal.⁶⁶ Tõenäoliselt oli Hans senior pärit Kurna mõisast Harjumaalt ja abielus Agneta von Delwig'iga⁶⁷ ning Hans junior oli enne 1667. aastat abiellunud Kunigunde Elisabeth von Wrangelliga Tatruse mõisast Virumaalt.⁶⁸

Treydenite pärijad müüsid mõisa 3. aprillil 1670 Christian Lilljeringile, kes suri 1697. aastal. Pärandijaotuslepingu alusel tema laste Karli (suri 1710) ja Eva Katharina (abielus Köhler) vahel 15. märtsist 1708 sai Karl mõisa ainuomanikuks. Karli lesele Magdalenale kuulus mõis veel 1720. aastal. 1726. ja 1733. a oli Lehetu mõisa omanik Abraham Hunnius.⁶⁹ Hunniuste suguvõsa oli päris Saksamaalt, kust nad 1666. aastaks tulid Soome kaudu Eestisse. Abraham Hunnius (sündis 1685, suri 4. aprillil 1745 Viljandimaal Tarvastus) oli abielus Harjumaalt Kiiu mõisast pärit Gertrude Katharina Stengelliga (sündis 1691, suri 1741 Tarvastus). Abraham oli Kolga (Harjumaal) ja Tarvastu mõisa inspektor.⁷⁰ Tõenäoliselt ta elaski vähemalt viimastel aastatel hoopis Tarvastus ning Lehetu mõisa haldas keegi teine.

1744. aastal oli mõisa omanik Karl von Müllern, 1750. aastal parun Gustav Christian Taube, 1757. aastal tema isa parun Gustav Wilhelm Taube.⁷¹ Isa Gustav oli sündinud 14. oktoobril 1696 Tallinnas, suri 2. aprillil 1772 Riguldis Läänemaal Noarootsis. Tema abikaasa Wilhelmine (neiuna von Rehbinder) elas aastatel 1697-1755 ning suri samuti Riguldis. Poeg Christian oli sündinud ka Riguldis (16. aprillil 1718) ning suri isast aasta varem.⁷² Arvatavasti oli Taubedegi puhul tegemist vaid mõisa omanike, mitte aga seal elanud perekonnaga.

9. juunil 1765 müüs Johann Diedrich von Müllern Lehetu mõisa Klugede suguvõsale, mille kätte jäi ta ligi sajandiks.⁷³ Arvatavasti Baierist pärit Klugenite suguvõsale kuulus aastail 1662-1873 Klooga mõis Harjumaal (saksa keeles Lodensee), mis on ka neilt oma nime saanud, lisaks Harjumaa mõisad Pirgu, Lümandu, Vardi, Kurtna, Kirdalu, Ohukotsu, Meremõisa ning Läänemaa mõisad Enivere ja Kuijõe. Hans Heinrich von Klugen sündis 2. mail 1713 Kloogal ning suri 10. oktoobril 1785 samas. Ta oli 1743. aastast abielus Gertruda Helena von Tolliga (sündis 1720 Sammas, Virumaa, suri 1782 Kloogal). Nende 13 lapsest surid kuus noorelt.⁷⁴ Vanim poeg Johann Heinrich päris 11.

⁶⁵ Paul Johansen. Die Estlandste des Liber Censur Danie. Reval-Kopenhagen, 1933. Lk 481.

⁶⁶ Vello Naaber. Harjumaa mõisad. [Tartu], s. a. Käsikiri EAA. Lk 103.

⁶⁷ Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil: Estland. III Band. S.l., 1929. Lk 89.

⁶⁸ Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil: Estland. I Band. S.l., 1929. Lk 546. Edaspidi on see allikas lühendatud GHB.

⁶⁹ Vello Naaber. Op. cit. Lk 103.

⁷⁰ GHB: Estland, III. Lk 137.

⁷¹ Vello Naaber. Op. cit. Lk 103.

⁷² GHB: Estland, I. Lk 377.

⁷³ Vello Naaber. Op. cit. Lk 103.

⁷⁴ GHB: Estland, I. Lk 235-237.

detsembril 1786 sõlmitud pärandijaotuslepingu alusel Lehetu mõisa,⁷⁵ teised mõisad jagati teiste poegade vahel.

Johann Heinrich (sündinud 8. aprillil 1747 Kloogal) oli kindralmajor ning Kroonlinna komandant. Kroonlinnas ta ka 1827. aastal suri. Ta oli 1775. aastast abielus paruness Margarethe Wilhelmine von Taubega (sündis 1750 Pajakal, suri 1828 Lehetul).⁷⁶ Johan Heinrichi pere oli tõenäoliselt esimene, kes omanikuna elas Lehetu mõisas. Johann Heinrich ise küll töötas Kroonlinnas, kuid tema ainus poeg Heinrich Wilhelm elas Lehetul. 1790. aasta aadressraamatus on mõisa omanikuna märgitud major Johann Heinrich, 1796. aastal tema abikaasa *Frau Oberstin* Margarethe.⁷⁷ Arvatavasti on aadressraamatutes märgitud mitte juriidiline omanik, vaid see, kes perekonnas mõisa tegelikult haldas ning kuna Johann Heinrich oli läinud Kroonlinna, tegeles Lehetuga tema abikaasa.

Heinrich Wilhelm von Klugen (sündis 28. juulil 1777 Tallinnas, suri 25. oktoobril 1833 Lehetus) oli abielus Läänemaalt Ohtlast pärit Johanna Helena Elisabeth Clapier de Colongue'ga (sündis 1777 Tallinnas, suri 1843 Tallinnas). Nende viiest lapsest neljas, Ludwig Eduard, sündis esimesena Lehetul (1804. aastal, suri 1833 samas). Laste sünni-, surma- ja abiellumise kohti vaadates selgub, et pojad Johann Heinrich Alexander (1802-1851, ka Alexander Heinrich) ning Ludwig Eduard elasid surmani Lehetul, tütar Wilhelmine Juliane Katharine (1809-1886) elas seal vähemalt abiellumiseni 1853. aastal Järvamaalt Rakast pärit parun Robert Roseniga. Johann Heinrich Alexander oli nagu ta vanaisagi, kõrge sõjaväelise aukraadiga - major.⁷⁸ 1845. aastaks oli ta erru läinud. Vanim vend Johann (Iwan) Wilhelm Otto oli adrakohtunik ja staabirittmeister.⁷⁹

Johann Heinrich pärandas testamendiga mõisa oma poja lastele, kelle vahel sõlmiti 10. märtsil 1845 järjekordne pärandijaotusleping. Lepingu alusel sai ainuomanikuks Johann Heinrich Aleksander von Klugen.⁸⁰

Ludwigil ega Johann Heinrich Alexandril (abiellus 1849. a Agnes Ferdinande Riesenkaampffiga) lapsi ei olnud. Vanem õde Johanna Ottilia (ka Ottilie Johanna) oli 1845. aastal vallalisena surnud ja kuigi vanim vend Iwan Otto elas (suri 1869),⁸¹ päris mõisa õde Wilhelmine. Tõenäoliselt ta ka elas Lehetul mõnda aega, kuid müüs seejärel 20. detsembril 1857 mõisa paruness Leontine Maydellile.⁸²

Leontine Ernestine Ulrike von Maydell (sündinud von Mohrenschildt) sündis Keilas 25. juunil 1825. Ta abiellus 5. juulil 1840 Berend Otto Johann von Maydelliga (1793-1870), olles tema teine abikaasa. Neil oli ühiselt viis last.⁸³ Leontine loovutas Lehetu mõisa 7. septembril 1882 oma pojale Theodorile.⁸⁴ Leontine suri 1. juunil 1890 Tallinnas. Adam Theodor Nikolai von Maydell sündis 11. veebruaril 1853 Tallinnas, kus ta ka 16. detsembril 1880 abiellus Gabriele Anna Emilie Barbara von Stackelbergiga (sündis 06.

⁷⁵ Vello Naaber. Op. Cit. Lk 103.

⁷⁶ GHB: Estland, I. Lk 235-237.

⁷⁷ Adressbuch der Revalischen Statthaltschaft. Vom Jahre 1790. S.l., s.a.. Lk 52; Adreßbuch der Revalischen Statthaltschaft vom Jahre 1796. Reval, s.a. Lk 90.

⁷⁸ GHB: Estland, I. Lk 239.

⁷⁹ EAA 2840-1-9380. L 2.

⁸⁰ Vello Naaber. Op. cit. Lk 103.

⁸¹ GHB: Estland, I. Lk 239.

⁸² Vello Naaber. Op. cit. Lk 103.

⁸³ GHB: Estland, I. Lk 138.

⁸⁴ Vello Naaber. Op. cit. Lk 103.

juunil 1854 Väinas, suri 16. detsembril 1910 Tallinnas). Järgmisel aastal (18. septembril 1881) sündis neil Lehetus esimene laps - tütar Asta Ernsetine Kitty Bertha. Ka järgmised kaks tüdruku sündisid Lehetus - Olga Josephine Anna 15. septembril 1884 ja Karin Helene Emilie 12. märtsil 1888. Viimane laps, hilisem ohvitser Tšeljabiniskis, kes jäi teadmata kadunuks, poeg Udo Ernst Werner Alfred Friedrich Berend sündis aga 26. juunil 1889 Russalu mõisas, mis kuulus samuti Theodorile.⁸⁵

1893/94. aasta aadressraamatus on Lehetu mõisa kohta muuhulgas järgmine info: suurus 1073 tiinu⁸⁶ ehk 7,98 adramaad (1172,3 ha), post käis 12 versta (12,8 km) kaugusel Liiva hobupostijaama kaudu ja osalt Märjamaa kaudu. Mõisa omanik parun Theodor Maydell elas Russalu mõisas, Lehetu mõisavalitseja oli J. Jaanson.⁸⁷

Theodor suri Lehetus 21. aprillil 1898⁸⁸ ning tema lesk müüs mõisa 23. novembril 1899 Erich Theodori poeg Boustedtile, kes oli Tallinna kodanik.^{89, 90} Arvatavasti toimus müük ainult majanduslikel kaalutlustel, sest Boustedt rentis mõisa 1. märtsist 1900 agronoom Albert Konstantini poeg Dehio'le, kes oli Theodori tütre Asta abikaasa ning elas Lehetu mõisas. Rendileping pidi kehtima 1. märtsini 1918 ning rendi suurus aastas oli 2172 rubla. Mõis oli tegelikult juba müümisel Albert Dehio käes, vaid leping sõlmiti pool aastat hiljem.⁹¹

Boustedt, õieti tema volinik parun Bodisco (elukoht Tallinnas, Hobuse 3) müüs aga mõisa juba kolme aasta pärast edasi. 17. aprillil 1903 ostis mõisa August Matsi poeg Vares, kes oli Võnnu luteri koguduse pastor, elas siis Tartumaal Kriimani mõisas, 1910. aastal Võnnu pastoraadis. Ka Vares ei omanud mõisa väga kaua, vaid müüs selle 22. septembril 1910 Jaan Jaani poeg Tiitsmann'ile. Tema oli Tallinna kodanik ning elas Tallinnas, Suur-Roosikrantsi 17. Tiitsmannile kuulus mõis vaid poolteist aastat. 10. märtsil 1912 müüs ta selle Rakvere kodanik Joosep Andrese poeg Reinbergile, kes elas Vigala mõisas.⁹²

1913. aasta aadressraamat lisab mõisa kohta järgmist infot. Mõisa suurus oli 721 tiinu ehk 5,58 adramaad, sellest 352 tiinu (3,63 adramaad) oli ära ostetud järgmiste taludena - Kuusiku, Paju, Jaagu, Lepiku, Juhani, Vainu, Paju-saun. Kõik post ja telegraaf käis nüüd Liiva postijaama kaudu, mis aga oli kaugenenud Lehetust 15 verstani. Omanikuks on ekslikult märgitud Teitemann.⁹³ Teiste mõisade kohta on raamatus olemas ka info rentniku või valitseja, majandustegevuse (meierei, karjakasvatus) jm kohta, kuid Lehetu kohta mitte. Tõenäoliselt polnud Lehetus suuremat tegutsemist ning ka omanikku polnud kerge kätte saada, kuna ta nähtavasti ei elanud Lehetus.

Reinberg valdas mõisa 17. märtsini 1916, kui ta müüs selle Konstantin Aleksandri poeg Jürgensile (Tallinna kodanik, elas Tallinnas, Soo 7). Jürgensi nimel oli mõis alla aasta - 8. detsembril 1916 sai mõisa omanikuks insener-tehnoloog Edgar Jaani poeg Meikov, kes

⁸⁵ GHB: Estland, I. Lk 139.

⁸⁶ 1 tiin (tessatin)=1,09254 ha.

⁸⁷ W. Kröger. Estländisches Verkehrs- und Adreßbuch für 1893/94. Riga, 1893. Lk 108-109.

⁸⁸ Samas.

⁸⁹ EAA 2840-1-9381. L 41.

⁹⁰ Mingi linna kodanik olemine ei näita elukohta selles linnas. Nagu ka Lehetu valla liikmed elasid tihti väljaspool valda, võisid ka mõne linna kodanikud elada hoopis mujal. See, kus keegi oli hingekirjas (vald, linn) on vajalik teada saamaks rohkem infot selle isiku kohta.

⁹¹ EAA 2840-1-9381. L74, 77; GHB: Estland, I. Lk 139.

⁹² EAA 2840-1-9381. L 93-94, 101, 112.

⁹³ Adolf. Richter. Baltische Verkehrs- und Adreßbücher. Band 3 : Estland. Riga, 1913. Vg 297.

siis elas Tallinnas, Vana-Kalamaja 33a.⁹⁴ Rendilepinguid kinnistustoimikus rohkem pole, seega pole kindel, kas Dehiod elasid Lehetul ka pärast 1903. aastat, kuid see on tõenäoline. Järgmiste omanike puhul pole selge, kas keegi neist mõisas elas, kuid arvestades nende elukohti, võib järeldada, et nad rentisid mõisa kellelegi välja.

Likvideerimine

Aasta pärast seda, kui Meikov oli mõisa ostanud, algasid keerulised ajad. 27. oktoobril 1917 võttis Tallinnas Viktor Kingissepp võimu ning kohalik kõrgem võim läks Eestimaa Nõukogude Täitevkomiteele (esimees Jaan Anvelt). Enamlased hakkasid natsionaliseerima maad ja panku, suurettevõtetes kehtestati tööliste võim, talupoegade võlad kustutati. Üle võetud mõisadest kavatseti luua suurmajandid.

11. detsembril 1917 võtsid enamlased Lehetu mõisa Edgar Meikovilt üle. Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täidesaatva Komitee esindaja olid üle võtmisel J. Sooms, Riisipere valla Tööraha Nõukogu esindas I. Kiil ja Lehetu mõisa M. Maal. Vaadati üle mõisa majandusraamatud ja koostati põhjalik protokoll inventari loeteluga. Üle võeti terve mõis koos liikumata ja liikuva varanduse, loomade, tööriistade, põllusaaduste ja kõigega, mis olid mõisa majapidamisega seotud. Mõis anti koos inventariga Lehetu mõisa Tööliste Vanemate Nõukogu kätte, sinna kuulusid Joh. Ermann, K. Kalmo, I. Tammissaar ja K. ...⁹⁵ Kokku võeti üle järgmine vara.⁹⁶

- Põldu 42 tiinu, sood ja rabad 154 tiinu. *Et koba pääl maamõdu kirjad puuduvad, ei ole võimalik maa suurust üles võtta;*
- Hooned – härrastemaja (10000⁹⁷), laut (500), tall (500), töökoda (200), 1 viljakuivati koos sulaste magasiniga – (hind puudu), 5 küüni (500), 4 töölistemaja (3500), 1 tööliste kelder, mitmesugused hooned (30);
- Põllutööriistad – rehepeksugarnituur (1000), 4 sahka (150), 8 äket (70), 2 vedruäket (40), taldrekäke (50), heinamaaäke (3), 3 seemendamise sahka (60), 2 rulli (4.50), 1 külvimasin (10), 1 heinaniidumasin (100), 1 viljaniidumasin (125), 1 tuulamismasin (25), 15 rege (1050), 13 vankrit (540), 1 saan (50), 1 tõld (500), 2 looreha (40);
- Elav inventar – 11 tööhobust (2200), 2 sõiduhobust (2000), 1 sugumära (850), 3 mära-sälgu (1500), 2 ruunsälgu (1000), 10 piimalehma (2000), 9 kandjat ja ahtrat lehma (1800), 1 sugupull, 4 lehmmullikat (490), 2 lehmvasikat (40), 1 suguemis (800), 2 põrsast (200), 9 emalammast (450), 4 talle (40), 40 kana (120), 10 hane (100), 8 parti (56), 13 kalkunit (195);
- Aiatööriistad – 2 kastmise kannu (9), 1 ämber (2), 1 hark (1);
- Metsatööriistad ja puit – 6 saagi (30), 5 kirvest (15), 1 püss (20), 40 t palgid (segapuud) (40), 180 sülda segapuitu 18 tot (3600);
- Piimaasjandus – 3 lüpsinõud, 5 piimanõud, võimasin, koorelahutaja (126);
- Karja ja talli korralduse abinõud – 22 loomaketti, 4 sõnnikuharki, 4 köit, 2 ämbrit, 2 veevaati, 2 veetünni, 3 hobuseketti, 19 päitset, 14 valjast, 15 rangi, 13 setelgat (setlit?), 8 ohja, 6 setelga rihma, 7 looka (992.75);
- Vili, hein ja põhk – (puudades) 40 rukkid söögi jaoks, 120 otra seemneviljaks, 110 kaera seemneviljaks, 50 nisu seemneviljaks, 1000 seemnekartulit, 15 rukki- ja nisujahu,

⁹⁴ EAA 2840-1-9381. L121p, pagineerimata leheküljed säiliku lõpus.

⁹⁵ Allkiri dešifreerimatu. Ka teised nimed võivad erineda tegelikust.

⁹⁶ Kirjaviis enamasti muutmata. Osade lühendite tähendus on ebaselge, need on alla joonitud.

⁹⁷ Siin ja edaspidi sulgudes vara väärtus rublades.

100 loomatoidu juurikaid (4218), 406 põlluheina (üks puud 145 rbl, kokku 700⁹⁸), 545 metsaheina (tk 120, kokku 689), 600 põllupõhku (tk 40, kokku 480) (kokku 1869);

- Majapidamistarbed – 100 viljavärvat, 50 kotti, 1 krantur (puusepa tööriist), 1 karaniituur (sepatööriistade all) (187.50).

Kõik kokku (rublades): hooned 15 230, põllutööriistad 3912, hobused 4550, kari 4530, pudulojused 1961, põlluviljad 4218, heinad ja põhud 1869, majapidamistarbed 187.50, karja ja talli karja abinõud 992.75, metsaasjandus 3435, aiatööriistad 12, piimaasjandus 126, summa 44 329 rubla 25 kopikat.⁹⁹

Võrdluseks võib tuua, et Nissi kirikumõisa koguväärtus oli 27 223 rubla, kuid Nurme mõis rbl 117 297.35 (sh hooned 79 520, millest 50 000 rbl härrastemaja), Munalaskme mõis rbl 83 422.70.¹⁰⁰

Alanud saksa okupatsiooni ja Vabadussõja ajal valdas Lehetu mõisa uuesti Edgar Meikov. 10. oktoobril 1919 võttis Asutav Kogu vastu maareformiseaduse, mille alusel hakkasid kõik mõisad kuuluma Eesti Vabariigile. 7. juunil 1920 kinnitas *mõisa senine pidaja* Meikov oma allkirjaga, et ta kohustub võõrandamisele kuuluva, kuid vastavalt maareformi teostamise korrale esialgu üle võtmata ja talle kasutada jäetud põllumajanduslikku inventari hoidma samas seisukorras ja koosseisus. Tehti uus inventuur, vara hulgas olid 8 hobust, 20 lehma (peamiselt friisi tõugu), masinad ja tööriistad ning põllusaadused, 1915. a *locomobil* Claiton Schutlewort 10 HP ja puudestilleerimise ettevõtte - lahtine vabrikahoone, retorti, tõrvapakk, tõrvareservuaar, *schlange* (voolik), gaasireservuaar, tärpentinireservuaar.¹⁰¹

Meikov rentis riigilt mõisa edasi, elades ise vähemalt 1922. aastal Tallinnas, Narva mnt 48b-2. Mõisas oli tollal teenija Dehu (Dehn). 28. aprillil 1924 tulid Harjumaa riigimaade ülema asemik Harjumaa VII ringkonna valitseja Rudolf Koll, Riisipere valla esindaja Jaan Reinhardt ja Lehetu mõisa inventari omanik Edgar Meikov inventari üle andma ja vastu võtma. Uuesti koostati vara hindamisaktid. Hinnata ei saadud endist tõrvavabrikut, kuna Meikov oli selle ära viinud. Vara üle võtmisel tekkisid eriarvamused, mis jõudsid koguni Riigikohtusse.¹⁰²

Sellega loeti Lehetu mõis likvideerituks. Vara müüdi samal päeval kell 12-21 kohalikele asunikele (isikutele, kes said mõisa jagamisel maad asundustalu rajamiseks). Arhiivis on säilinud täpsed nimekirjad selles, kes mida ostis. Ostjate hulgas olid näiteks Jaan Rossvald, Joh. Evald, Kaarel Ajaots, August Soomann, Kaarel Einberg, Jüri Pressmann, Jakob Petoffer jt, suurem osa neist ostis põllutööriistu (eriti hobusetarbed) ja vilja.¹⁰³ Enamasti müüdi vara mitu korda kallimalt sellest, mis oli asja väärtus tema üle võtmisel. Näiteks valge hallikirju mära hind oli ülevõtmisel 1400 marka, müüdi 5000 marga eest, hobusevankri hind oli 360, müüdi 1000 eest, friisi mustavalkkirju lehma hind oli 2700, müüdi 8000 marga eest.¹⁰⁴

Asunikest üle jäänud vara müüdi teistele soovijatele oksjonil 10. septembril kell 11.00-11.30. Ostjad olid Kaarel Einberg, Johan Hoidorf, Jaan Posti, Jüri Posti, Jüri Persmann,

⁹⁸ Heina puhul pole tõenäoliselt tegu puudadega, kuna arvutused ei klapi.

⁹⁹ ERA R-1290-1-270. L19-26p.

¹⁰⁰ ERA R-1290-1-270. L 10p, 12p, 18p, 34p.

¹⁰¹ ERA 58-4-187. L 3-10.

¹⁰² ERA 58-4-187. L11p, 12, 17, 19-25, 29.

¹⁰³ ERA 58-4-188. L1-11.

¹⁰⁴ ERA 58-4-189. L2.

Johannes Evert, Kaarel Reinberg, Jaan Evert, Jakob Petofer, Hans Pikmann. Ka nende kohta on säilinud aktid, mida keegi täpselt ostis.¹⁰⁵

---

¹⁰⁵ ERA 58-4-188. L 16-17, 21.

KOOL

Kooli asutamine ja tegevus

Külakoolid hakkasid Eestimaa kubermangus tekkima 18. sajandi lõpul. Vallakoolid asutati küla- ja mõisakoolide asemele 1866. a vallaseaduse järel. Neid pidas üleval vald. Vallakoolis käimine oli kohustuslik alates 10. eluaastast. Õppeaeg oli 3 aastat.

Lehetus anti lastele kooliharidust juba 18. sajandil. Kahjuks aga pole täpsemaid andmeid, kui kaua seda tehti. 1788. aasta 13. juunist pärineb konsistooriumile saadetud aruanne külakoolide kohta Nissi pastorilt Thomas Hippiuselt. Koolimaju tollal veel ei olnud, vaid õpetust anti mõnes suuremas talutoas, mis oli kohaldatud sobivaks koolitoaks. Mainitud on, et kooliõpetaja sai iga õpetatava lapse pealt igast mõisast (Vana- ja Uue-Riisipere, Laitse, Nurme, Russalu, Vardi, Pajaka ja Lehetu) 1 külimitu¹⁰⁶ vilja.¹⁰⁷ 11. juunil 1788 tehtud Nissi kirikuvisitatsiooni protokollis on samuti mainitud, et kõikides mõisapiirkondades peale Sooniste on külakoolid olemas.¹⁰⁸ Kuna koolimaju veel ei olnud ning lapsed ei saanud seal ööbida, pidi kooliõpetaja täitma põhiliselt rändõpetaja ülesandeid. Kuna aga paljudel vanematel polnud võimalust õpetajale maksta, siis õpetati lapsi ise kodus, “nagu varemategi aegadel”.¹⁰⁹

Järgmine Nissi kihelkonna visitatsiooni protokoll pärineb alles 1838. aastast. Siis vastab kirikuõpetaja küsimusele külakoolide kohta, et Russalus asutas mõisaomanik hiljuti kooli, kuid pastor polnud seda jõudnud veel vaatamas käia. Seetõttu kutsuti järgmiseks päevaks Russalu koolist vanim õpilane õpetaja kohta aru andma. Teisi koole ei mainita, seega neid tõenäoliselt sellal ei tegutsenud. Igas mõisapiirkonnas tegutses vaid pühapäevakool, kus talunoorus käis pühapäeviti harjutusi õppimas.¹¹⁰

Nissi pastor mainib oma dateerimata, kuid tõenäoliselt 1866. aasta aruandes kooli- ja koduõpetuse ja usuõpetuse kohta kihelkonna koolides, et külakoolid on Laitses, Munalaskmes, Russalus ja Soonistes. Riisiperes oli kooliõpetaja, kes õpetas viies ümberkaudses külas.¹¹¹ Arvatavasti Lehetu nende alla ei kuulunud. Hiljemalt 1868. aastal oli aga kool Lehetus olemas, kuna vallakassa väljaminekute hulgas on kirjas summad koolimaja laudade ja pinkide tarvis.¹¹² Arvatavasti valmistuti esimeseks koolitalveks 1868./69. Esimesed täpsemad andmed kooli kohta on 1870. aastast, kui seal oli 20 õpilast, mis tegi sellest kihelkonna väikseima kooli. Kirikuraamatute andmeil oli aga kooliealiste laste arv (seitsmendast eluaastast kuni leeriskäimiseni) 31. 1871. aastal Lehetus kooliõpetajat polnud.¹¹³ Kokku oli sel aastal kihelkonnas seitse kooli, neist kahes ei olnud õpetajat.¹¹⁴

¹⁰⁶ Umbes 14 liitrit.

¹⁰⁷ EAA 1187-2-633/1. L 16p-17.

¹⁰⁸ EAA 1187-2-5184. L 45p.

¹⁰⁹ L. Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. II. Tallinn, 1999. Lk 187.

¹¹⁰ EAA 1187-2-1665. L 232-233.

¹¹¹ EAA 1218-1-156. L 1.

¹¹² EAA 2634-1-187.

¹¹³ EAA 1218-1-156. L3p-4.

¹¹⁴ EAA 1218-1-155. L1p.

Alates 1872. aastast tegutses kool pidevalt kuni 1890. aastani. Mõis andis oma maal oleva koha kooli jaoks. Kool oli üheklassiline.¹¹⁵ 1890./91. aasta talve kool ei tegutsenud, kuna kooliõpetaja oli surnud ning teist polnud veel leitud.¹¹⁶

Volikogu kirjutas rahvakoolide inspektorile detsembris 1890., et valla hingede arv on väike ning nad ei jõua enam kooli ülal pidada, sest kirjutaja palk läks ka koolmeistri palga küljest ära.¹¹⁷ Süüski varsti tegutses kool uuesti.

Koolile anti ka ühekordseid toetusi. Näiteks kool sai oma majandamiseks 1875./76. aastal mõisalt 29 rubla ja vallalt 88 rubla väärtuses asju.¹¹⁸

Õpilasi oli koolis keskmiselt 25-35.¹¹⁹ Nendest umbes pooled olid “viiepäevalised” ja teised “laupäevalised”. Koolitunnid olid lugemine, katekismus, piiblilood, laulmine, *eest kirja kirjutamine* ehk *kallikrahwia*, *sõnna järrel kirjutamine* (etteütlus), rehkendamine, *peast arvamine*, geograafia. Lastele pandi hindeid nullist viieni.¹²⁰ 1877. aastast alates õpetati ka vene keelt. Kool tegutses talve jooksul tavaliselt 24 nädalat (pühade nädalad välja arvatud) kuni jüripäevani, laupäevalised lapsed käisid talve jooksul koolis umbes 21 päeva. Talve jooksul õpiti selgeks mitukümmend ühe- ja mitmehälset laulu.¹²¹

Kõikides Nissi kihelkonna koolides õpetati samu aineid ning 1870. aastatel olid ka kõikides koolides samad õpikud ja raamatud - Masingu “Piibli luggud”, “Uus Testament”, Nerlingi “Koliramat 4. osa: Rehkendamine”, Laakmanni “Weikene Geograhia”, Malmi “Laulud ja loud”, Körberi “Katekismus”.¹²² Lisaks olid “nelja häälega noodiraamatud”, 1880. aastal osteti koolile *Eeropa maa kaart* ja *Kanaani ma kaart*, 1883. aastal tsaar Aleksander III kroonimise mälestuseks ostetud lipp (tõenäoliselt riigilipp) ja vald maksis ka *keiser Aleksander II elo lou piltide raamatuks kokku köitmise eest*.¹²³ Ka mõisahärra aitas omalt poolt kaasa, ostes 1880. aastal koolile *üks maa kerra globus* ja *toppelt akken* ning 1885. aastal 15 eksemplari raamatut “Laulod ja Lood” ning uue piibliraamatu.¹²⁴ Samu lugemisraamatuid kasutati kuni kooli sulgemiseni, siis olid kasutusel veel “Piiblilugud” I ja II jagu, “Katekismus”, “Rehkendamine küla koolis”, “Поска Обучение”, “Вольперь Русская рньчь”, “Koolilaste Geograhia”.¹²⁵

1872./73. aastal oskas 31 lapsest lugeda 20.¹²⁶ Kõige vähem oli lapsi 1882./83. aastal - kolm poissi ja neli tüdrukut.¹²⁷ Neile lisandusid aga ka kaheksa (harva seitsme) kuni kümne aasta vanused lapsed, kes õppisid lugemist, katekismust, ükskordühte ja alates 1870. aastate lõpust mitmehälset (varem ühehälset) laulmist. Need lapsed käisid koolis kord kuus.¹²⁸ Mõni laps käis koolis koguni enne seitsmeaastaseks saamist, näiteks 1883. aastal sai koolis hinded Anna Maria Grostein, kes *ei ole veel kooli kirja pandud*.¹²⁹

¹¹⁵ EAA 1218-1-155...156.

¹¹⁶ EAA 1218-1-156. L32.

¹¹⁷ EAA 2634-1-2. 10.12.1890 volikogu koosolek.

¹¹⁸ EAA 1218-1-155. L7p-8.

¹¹⁹ EAA 1218-1-155.

¹²⁰ EAA 1218-1-160. L3p.

¹²¹ EAA 1218-1-160. L4-4p.

¹²² EAA 1218-1-155. L3p-4, 7p-8.

¹²³ EAA 2634-1-187.

¹²⁴ EAA 1218-1-160. 1880, 1885.

¹²⁵ EAA 1218-1-160. L49p.

¹²⁶ EAA 1218-1-156. L7p-8.

¹²⁷ EAA 1218-1-155. L17p-18.

¹²⁸ EAA 1218-1-160. 1881, 1892.

¹²⁹ EAA 1218-1-160. 1883.

Täpsem aruanne on viimase tegevusaasta kohta - 1898./99. aasta talv. Siis oli "koolikonnas" (kooli piirkonnas) üle 10 aasta vanuseid leeritamata lapsi 11 poissi ja 11 tüdrukut. Lehetul käisid koolis kolm last teistest "koolikondadest", üks Lehetu laps käis teises koolis (Jaan Kuller käis Märjamaal õigeusu koolis). Igapäevaseid ehk päris kooli lapsi oli 7 poissi ja 8 tüdrukut, nendest kolmandat talve käisid koolis 6. Kordajaid ehk vahekooli lapsi ("laupäevalisi") oli 11. Vahekooli peeti 22 päeva. Nendest lastest, kes sel talvel koolis käisid, oskas raamatulugemist *wäga beaste ja beaste 10, keskmist järku ja waenwaliste 5, sandiste ja ei ühtegi* mitte ükski laps. Selgituseks – *beaste loeb esimese talve laps, kes kergemad tükiid, - teise talve laps, kes raskemad tükiid eesti keele tähtedega – ja kolmandama talve laps, kes ka ladina keele tähtedega selgeste loeb.* Katekismuse peatükke oskasid ilma vigadeta peast lugeda 15 last, piiblilugusid osati keskmiselt. 13 last olid võimelised ise lauluviisi üles võtma ja laulma. Üks laps oli koolikonnas 8-10 aastat vana ja temast *koolmeister ühtigi ei tea, mis nad kodu juba on õppinud.* Koolist puudumise tõttu määrati lastele ka trahviraha (65 kopikat), kuid seda poldud ära makstud.¹³⁰

Esimestel aastatel käisid koolis ka mõned vanemad lapsed, sest 1872. aasta õpilaste hindelehtedel leidub ka lapsi sünniaastatega alates 1851. aastast.¹³¹ Kirikuõpetaja käis kooli kontrollimas mõnel korral talve jooksul.

1887. aastal hakati hindama ka laste käitumist (*elu wiisid ja kombed*). Enamasti olid õpilased *laitmata*, Jaan Hoffmann oli *muidu laitmata, aga pitkaldane*, Juhan Meinwald oli *wallatu olemisega*, Jüri Karkmann *laisk õpima*, Jaan Petoffer *põle wäga laita*.¹³² Järgmisel aastal arvas õpetaja, et Jüri Karkmann *ei ole selge mõistusega* ja vaid Juulie Kiil, Anna Petoffer, Juuli Hoidorp olid *kiidu wäärt*.¹³³

Mõne aasta kohta on teada ka, kes oli kooli wöormünder (eestseisja) - 1877.-1878. a oli see Jüri Hoidorp, 1886.-1887. a Jaan Simson.¹³⁴

Alates 1899./1900. aasta talvest Lehetus kooli enam ei olnud. Lehetu lapsed käisid algul Nurme ja Russalu koolides, hiljem Nissis.¹³⁵ 1899. aastaga lõppevad ka Ruila kooli aruanded kihelkonna koolivalitsusele, arvatavasti lõpetas ka Ruila kool tegevuse.¹³⁶

1914./15. aastal ei tegutsenud Riisipere vallas ükski kool. Järgmisel aastal hakkasid taas tööle Nurme ja Riisipere, 1916./17. aastal Munalaskme ja 1917./18. aastal ka Nissi algkool. Lehetus ei olnud kooli vähemalt 1925. aastani.¹³⁷ Hiljemalt 1932. aastal aga tegutses Lehetus taas algkool.¹³⁸

Vallavalitsus ei olnud rahul koolide tegevusega, tehes ühel oma koosolekul 1936. aastal avalikuks wäärnähtused Lehetu jt algkoolides.¹³⁹ Järgmisel aastal lammutati kooli krundil asetsenud vallale kuuluv endine mõisateenijate elamu.¹⁴⁰

¹³⁰ EAA 1218-1-160. L48p-49p.

¹³¹ EAA 1218-1-160. L1-1p.

¹³² EAA 1218-1-160. 1887.

¹³³ EAA 1218-1-160. 1888.

¹³⁴ EAA 1218-1-160.

¹³⁵ EAA 1218-1-156. L42, 48, 63.

¹³⁶ EAA 1218. Nimistu 1.

¹³⁷ TLA, 884-4-990. L 212-215; Riiikline aadress-raamat 1925. [Tallinn], [1925?]. II osa, lk 2.

¹³⁸ Eesti aadress-raamat, 1932. [Tallinn], 1932. Lk 181.

¹³⁹ Päevaleht, 1936, 16.09, nr 251, lk 7. Vastava koosoleku protokoll pole otsitud.

¹⁴⁰ Siseriigist. Harjumaalt. Riisiperes lammutatakse varemeid. // Päevaleht, 1937, 31.08, nr 235, lk 7.

1934. aasta sügisest muutis haridus- ja sotsiaalministeerium Harju maavalitsuse ettepanekul Lehetu ja Odolemma 6klassilised algkoolid 4klassilisteks, kuna Nissi moodne koolimaja pidi mahutama ka nende koolide õpilasi. Riisipere vallavalitsus protestis selle peale, sest Nissi algkoolis õppimine oleks lastele liiga kaugel ja *paljud lapsevanemad on nii vaesed, et neil ei ole hobust, kellega lapsi võiks kooli sõidutada halbadel ilmadel* ning seetõttu jääkski paljud neljaklassilise haridusega.¹⁴¹ Esialgu protestiga ei arvestatud, kuid olude sunnil muudeti 1937. sügisel Lehetu ja Odolemma 4klassilised algkoolid tagasi 6klassilisteks, kuna Nissi algkoolis, kuhu Lehetu ja Odolemma õpilased pidid minema edasi õppima, polnud nii paljude õpilaste jaoks ruumi.¹⁴² Samal sügisel plaanis vallavolikogu lõpetada viisaastakul (sic!) Nissi algkooli ehitustööd, ehitada Munalaskmele kooliteenijate korter, järgmisel viisaastakul ehitada samale koolile kelder, Odolemmale võimla ja Nissile laut ning kolmandal viisaastakul Riisipere koolile võimla ja käsitööklass.¹⁴³ Nagu näha, ei plaanitud Lehetu kooli arendamist vähemalt 1952. aastani.

Lehetu algkool tegutses vähemalt 1940. aastani, kui Nissi vallavolikogu tegi Harjumaa koolivalitsusele ettepaneku nimetada kool ümber Nurme kooliks, kuna ta asus Nurme külas.¹⁴⁴

Õpetaja

Vallavolikogu sõlmis töölepingu koolmeistri ja vallakirjutajaga. Neid ameteid täitis alati sama mees. Esialgu maksis koolmeistrile palka ainult vald, mõne aasta pärast hakkas viljaga toetama ka mõis.¹⁴⁵ 1876. aastal koosnes õpetaja palk 56 rublast rahast, 1 tündrist¹⁴⁶ rukkist (rbl 4.50), 1 tündrist odrast (rbl 4.20), koolikoha põldude ja maade rendiväärtusest 15 rbl, 2 kuupsüllast¹⁴⁷ ahjuküttepuidest ja iga lapse pealt toodavast 1 kuupsüllast haost.¹⁴⁸ Palka maksis vallakogukond ning toetasid ka need talupojad, kelle lapsed käisid koolis. Koolmeistri palgaks arvestati 1877./78. aastal 3 kopikat iga rendirubla pealt. Kuna Lehetu peremeestel oli kokku maksta renti 774 rubla, siis tuli koolmeistri palgaks valla poolt 23 rubla.¹⁴⁹

1876.-77. aastal oli õpetaja palk 100 rubla (koolimaja koht 23 rbl ning raha ja vili vallalt 77 rbl).¹⁵⁰ Alates 1878. aastast, kui sõlmiti uus leping kooliõpetajaga kuue aasta peale (samadel tingimustel kehtis ka 1884-1890) oli vallakirjutaja-koolmeistri palk mõisa poolt mõisa maal asunud koolimaja koht koos krundiga (rendiväärtus 20 rbl aastas), vallast maksti rahas 23 rbl, pearaha kõrvast 23 rbl, valla laekast 15 rbl, lisaks setverik¹⁵¹ rukkist ja sama palju otri, kumbagi 6 rbl eest. Seega oli vallakirjutaja-koolmeistri palk 1870. aastate keskpaigast kuni 1890. aastate keskpaigani kokku 93 rubla aastas. Kohati on tema palgana mainitud ka 107 rubla, kuid tõenäoliselt tuleb erinevus eri aastate koolikoha rendi ja vilja hinna suurusest.¹⁵²

¹⁴¹ Harjumaalt. Äärekülade lapsi jääb 6-kl. alghariduses ilma. // Vaba Maa, 1934, 27.09, nr 227, lk 6.

¹⁴² Siseriigist. Harjumaalt. Muudatusi Riisipere koolivõrgus. // Päevaleht, 1937, 30.09, nr 265, lk 7.

¹⁴³ Uudiseid siseriigist. Harjumaalt. Riisipere ei taha laenu koolimajade ehitamiseks. // Uus Eesti, 1937, 21.10, nr 286, lk 9.

¹⁴⁴ Siseriigist. Harjumaalt. Lehetu algkool Nurme algkooliks. // Päevaleht, 1940, 15.02, nr 44, lk 5.

¹⁴⁵ EAA, 1218-1-155...156.

¹⁴⁶ Tallinna tünder on umbes 127 liitrit.

¹⁴⁷ Kuupsüld on 9,7126 m³.

¹⁴⁸ EAA 1218-1-160. L4p.

¹⁴⁹ EAA 2634-1-114. L 17p

¹⁵⁰ EAA 1218-1-155. L10p-11.

¹⁵¹ Setverik on 0,262387 m³ ehk 262 liitrit.

¹⁵² EAA 1218-1-155. L17p-18.

Küttepuid töid vallaliikmed koolile mõisa metsast ja aiaroikaid ja -teibaid nii palju, kui mõisa- ja vallavalitsus arvas tarvis olevat. Vald parandas koolimaja ja kõrvalhooneid, kui vaja. Valla laekast maksti koolmeistri eest tema pearaha ja paberi, raamatute jm eest.¹⁵³ Lepingu sõlmis tavaliselt kuue aasta kaupa vallavalitsus, selle kinnitas kihelkonnakohus.¹⁵⁴ 1890. aastatel kõikus õpetaja palk 87-93 rubla vahel, ka rahas makstava summa suurus oli kohati erinev.¹⁵⁵

Esimesed nimelised andmed koolmeistri kohta Lehetus on 1870. aastast, kui õpetajaks oli Gustav Krüger.¹⁵⁶ Tõenäoliselt oli ta õpetaja 1869./70. aasta talve. Järgmisel talvel oli kooliõpetaja koht tühi, ning 1871./72. aasta talvest kuni 1874. aastani oli Toomas Lassmann. Lassmann oli eestlane, iseõppinu, alustanud koolis õpetamist alles 1871. a novembris. 1874./75. aastal õpetas ta Vardi koolis, kuid kihelkonnakohus mõistis Lehetu vallalt talle veel novembris 1875 palka (võimalik, et Lassmann lahkus kevadel palka saamata ning kaebas selle pärast kohtule).¹⁵⁷ Veidi aega hiljem õpetas ta naabruses Pajaka koolis. Seal oli tema palk ka oluliselt suurem - 150 rubla.¹⁵⁸ Osadel (tõenäoliselt ebatäpsetel) andmetel õpetas Lassmann Lehetul 1876. aastani.

Aastatel 1874-1890 oli Lehetu koolmeister Jüri Viil, kellele oli Lehetu samuti esimene töökogemus. Temaigi oli algul iseõppinu, kuid lõpetas arvatavasti 1889. aastal Nissi kihelkonnakooli. Aprillis 1890 õpetaja Viil suri, olles vaid 43aastane. Lapsi tal ei olnud, kuid ta oli abielus. Tema isa Kustas Viil oli koolivanem, ehk luteriusu vallakoolide kontrollija.¹⁵⁹

Järgmise talve kool ei tegutsenud, 1891./92. aasta talvest oli õpetajaks Pridrik Lepp. Ta oli eestlasest iseõppinu ning tegutsenud õpetajana 1877. aastast. Ka järgmisel talvel õpetas ta Lehetul, kuid 1893./94. aastast kuni sulgemiseni oli Lehetu koolmeistrer Kustas Viik (ka Vilk), kelle jaoks oli Lehetu kooli näol tegemist jällegi esimese töökohaga. Vilk oli lõpetanud Riisipere külakooli ja õpetajate kursused. Pärast kooli sulgemist ta teistes Nissi kihelkonna koolides ei õpetanud.

1932. aastal oli Lehetu algkooli juhataja K. Neumann.¹⁶⁰

Koolimaja

Hiljemalt 1874/75. aastast oli kooli asukoht Soone talu.¹⁶¹ Arvatavasti tegutses seal kool seal terve aja kuni sugemiseni 1899. aastal, sest koolmeistriga sõlmitud lepingus oli kirjas koolikoha rentimine. Vald pidi hoidma koolimaja korras ning mitukümmend aastat tehti seda päris hooolsalt. Mitmete allikate peale kokku on hea ülevaade kõikidest remondi- jm tööddest, mis koolis tehti - millal parandati aknaid, millal ja kui palju osteti vihikuid, millal tehti köögiukse hingede tappidele naelu jne.¹⁶² Koolimaja toetas mõis küttepuudega,

¹⁵³ EAA 2634-1-2. 22.05.1884 volikogu koosolek.

¹⁵⁴ EAA 1218-1-160. 1881.

¹⁵⁵ EAA 1218-1-160.

¹⁵⁶ Koolmeistrite andmed põhinevad säilikutel EAA 1218-1-155...156, 160. Teistest säilikutest saadud andmetele on eraldi viidatud.

¹⁵⁷ EAA 2634-1-187.

¹⁵⁸ EAA 1218-1-155. L17p-18.

¹⁵⁹ EAA 2634-1-76. L2p.

¹⁶⁰ Eesti aadress-raamat, 1932. [Tallinn], 1932. Lk 181.

¹⁶¹ EAA 1218-1-156. L11.

¹⁶² EAA 1218-1-160.

vallakogukond muretses hagu ning korraldas puude ja hao vedamise.¹⁶³ Vald 1870. aastatel peagu igal aastal maksis koolimaja ahju parandamise, korstna parandamise ja krohvimise, uute akende (koolimajal olid sooja hoidmiseks topeltaknad), põranda, köögikatusse naelte, köögiukse jne eest. Koolis oli olemas orel (nähtavasti väike toaorel), raamaturiiul, must tahvel (kaks viimast ostetud 1876). Koolimaja oli väljastpoolt üle lubjatud (lupja osteti Riisipere mõisast). Suurem remont oli 1881. aastal, kui müürsepp kolm päeva parandas koolimaja, krohvis korstnat, pani uued aknaraamid ja -klaasid ja koguni parandas noodiraamatut. Järgmisel aastal osteti kaks uut koolilauda ja kapp¹⁶⁴ ning aasta varem oli ostetud üks laelamp.¹⁶⁵

Hoolimata vallapoolsetest pingutustest hindas kirikuõpetaja koolimaja seisundit enamasti "käib kah" (*geht an*). 1873.-74. aastal oli tema hinnangul maja olukord koguni hea, seejärel mõne aasta rahuldav. 1881. aastal hindas pastor olukorda juba halvaks ning hiljem maja ka liiga väikeseks.

Vald otsustas 1884. aastal koolimaja *tuuvisti* parandada ja uue kooli kambri otsa juurde ehitada ning pilbastest uue katuse *üleüldse teha*. *Aga sest, et vana maja väga madal on ja uus jagu otsa ei sünni nii madal teha, seepärast saab vana maja ka paar palgikorda kõrgemaks tehtud*. Selleks vaja minevad 140 palki oli mõisahärra oma metsast lubanud, kui vald need ise metsast välja veab. Kõik muu materjal osteti valla rahaga. Materjali vedasid juba 1884. a talvel kohapidajad kohale, ehituse maksis kinni vald. Sooniste mees Jaan Hamberg võttis ehituse oma peale: *uus kooli kamber otsa 2 1/2 sülda¹⁶⁶ pitk 4 sülda lai, põrandast laeni 9 jalga kõrge; tabatud seinad, lohkudest lagi, laudadega alt löödud; kruusi ja lubja põrand, teliskividest abi ja korsnas*. Vanad kambrid said samuti uuendatud. Kokku tehti viis uut akent ja neli ust. Ehitajale maksti töö eest 150 rbl.¹⁶⁷

Telliskivide saamiseks pöörduti Ohukotsu ja Piirsalu mõisa telliskivivabriku poole. Telliti neid Ohukotsust. Hiljem sooviti veidi veel kive juurde, nüüd osteti neid Ohukotsu ja Riisipere mõisast.¹⁶⁸ Kokku läks ehituseks vaja 2200 telliskivi, laudu, 43 000 pilbast, 500 katuselatti, 35 laelauda, Tallinnast toodi veel ahjuraudu, pelte, siiber, kriskasid, uksehingi, aknaklaase, värvi jne. Klassiruumi tehti ka uus kateeder.¹⁶⁹

Suve jooksul sai koolimaja valmis¹⁷⁰ ning jaanuaris 1885 käis valla täikogu seda takseerimas. Selgus, et koolimaja oli 10 sülda pikk ja 3,5 sülda lai, puuseinad olid 9 jalga kõrged, majas oli üks koolikamber, kaks elukambrit, üks rehetuba, üks *riibaalune* (rehealune), üks laoruum. Peal oli pilpakatus, sees olid kaks telliskiviahju ja katusel korsten. Kõrvalhoonetest oli üks ait, *kaks lauta isepäinis*, mõlemad ühe katuse all. Koolimaja otsustati kindlustada tulekahju vastu 500 rbl peale.¹⁷¹ Võrdluseks - enne remonti (alates 1875. aastast) oli koolimaja kindlustatud 175 rubla peale.¹⁷²

¹⁶³ EAA 1218-1-160. L13p.

¹⁶⁴ EAA 2634-1-187.

¹⁶⁵ EAA 1218-1-160. 1881.

¹⁶⁶ 1 süld=2,1336 m, 1 jalg=30,48 cm.

¹⁶⁷ EAA 2634-1-2. 30.01.1884 volikogu koosolek.

¹⁶⁸ EAA 2634-1-39. Lk 56-57, 62-63.

¹⁶⁹ EAA 2634-1-187.

¹⁷⁰ EAA 1218-1-156. L22.

¹⁷¹ EAA 2634-1-2. 18.01.1885 täiskogu koosolek.

¹⁷² EAA 1218-1-160. 1881.